

КОГНИТИВ ПСИХОЛОГИЯДА SHAXS VA JAMIYAT O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR

MUALLIF: Jalolova Diloram Ilxomovna

Qo'qon Universiteti Andijon filiali

Masofaviy ta'lim — Psixologiya yo'nalishi

25-08 guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Halimjonov Abduqunduz Rahimjon o'g'li

ANNOTATSIYA: Ushbu maqola kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab o'zaro munosabatlarni tahlil qiladi. Kognitiv jarayonlar — idrok, xotira, tafakkur, baholash, qaror qabul qilish va e'tiqodlar — insonning ijtimoiy xulq-atvorini belgilovchi asosiy mexanizmlar sifatida o'rganiladi. Shaxsning jamiyatdagi o'rnini uning ichki kognitiv strukturalari orqali shakllanadi, jamiyat esa o'z navbatida shaxsning fikrlash tizimi, ijtimoiy talqini va o'zini anglash jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Maqolada shaxsning ijtimoiy tajribaga asoslangan kognitiv sxemalari qanday shakllanishi, ijtimoiy stereotiplar kognitiv jarayonlarga qanday ta'sir qilishi, ijtimoiy ongning paydo bo'lish mexanizmlari ilmiy asosda yoritiladi. Jamiyatning shaxsga ta'siri, shaxsning esa jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga ta'siri ikki yo'nalishda tahlil etiladi. Shuningdek, shaxsning ijtimoiy moslashuvi, ijtimoiy fikrlashning shakllanishi, jamiyatda vujudga keladigan ijtimoiy bosimning kognitiv jarayonlarga ko'rsatadigan ta'siri keng ochib beriladi. Maqola so'ngida shaxs va jamiyat o'rtasidagi sog'lom psixologik muvozanatni ta'minlash bo'yicha amaliy takliflar berilgan.

АННОТАЦИЯ: В данной статье анализируется взаимодействие личности и общества с точки зрения когнитивной психологии. Когнитивные процессы — восприятие, память, мышление, оценивание, убеждения и принятие решений — рассматриваются как ключевые механизмы формирования социального поведения человека. Показано, что позиция личности в обществе определяется

ее внутренними когнитивными структурами, тогда как общество формирует когнитивные схемы индивида через нормы, культуру, воспитание и коммуникацию. Анализируются механизмы формирования социальных стереотипов, а также влияние информации и группового давления на когнитивное восприятие личности. Отдельное внимание уделяется появлению социального сознания и социального мышления, а также влиянию общества на процессы самоосознания. Исследуется обратное влияние личности на общество — через поведение, мышление, ценности и коммуникативные стратегии. В заключительной части представлены практические рекомендации по укреплению гармоничного взаимодействия личности и общества, развитию критического мышления и созданию психологически здоровой социальной среды.

ANNOTATION: This article explores the interaction between the individual and society from the perspective of cognitive psychology. Cognitive processes such as perception, memory, thinking, evaluation, beliefs, and decision-making are examined as the fundamental mechanisms shaping social behavior. The position of an individual within society is influenced by internal cognitive structures, while society shapes these structures through norms, culture, education, communication, and group influence. The article analyzes how cognitive schemas develop through social experience, how stereotypes are formed, and how social consciousness emerges. Particular attention is given to the impact of society on self-awareness, social cognition, and adaptation. The reverse impact of individuals on society is also explored, showing how human behavior, thinking patterns, and communicative strategies contribute to social changes. In conclusion, practical recommendations are provided to enhance cognitive understanding between individuals and society, strengthen critical and social thinking, and promote a psychologically healthy social environment.

Kalit soʻzlar: kognitiv psixologiya, shaxs, jamiyat, idrok, xotira, tafakkur, moslashuv, ijtimoiy ong.

Ключевые слова: когнитивная психология, личность, общество, восприятие, память, мышление, адаптация, социальное сознание.

Keywords: cognitive psychology, personality, society, perception, memory, thinking, adaptation, social cognition.

KIRISH

Kognitiv psixologiya insonning bilish faoliyati, uning ongida kechadigan jarayonlar va tashqi muhitga nisbatan shakllanadigan psixologik reaksiyalarni o'rganuvchi eng muhim ilmiy yo'nalishlardan biridir. Insonning jamiyat bilan munosabatga kirishishi, ijtimoiy tajriba orttirishi, o'zining shaxsiy fikrlari va baholarini shakllantirishi aynan kognitiv mexanizmlar orqali sodir bo'ladi. Shu ma'noda shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishda kognitiv yondashuv eng asosiy ilmiy metod hisoblanadi. Chunki jamiyat shaxs ongiga ta'sir etadi, shaxs esa o'z navbatida jamiyatdagi jarayonlarga o'z fikrlari, xulqi va qarorlari orqali ta'sir ko'rsatadi.

Odamning idrok etishi, xotirasi, tafakkuri va baholash jarayonlari jamiyat orqali shakllanadi. Bola dunyoga kelganidan boshlab oilaviy muhit, maktab, kommunikativ maydon, media axboroti, ijtimoiy guruhlar uning dunyoqarashiga, ijtimoiy tasavvuriga va kognitiv sxemalariga kuchli ta'sir o'tkazadi. Bular esa shaxsning jamiyatga munosabati, ijtimoiy faolligi, atrofdagilarni baholash standartlari va xulq-atvorining asosini tashkil qiladi. Shuning uchun shaxsning jamiyatdagi roli hech qachon faqat biologik yoki individual psixologik omillar bilan cheklanmaydi. Balki uning kognitiv rivojlanishi jamiyatning o'zi bilan chambarchas bog'liqdir.

Jamiyatning shaxsga ta'siri bilan bir qatorda, shaxsning jamiyatga ta'siri ham kuchlidir. Insonning fikrlash uslubi, qabul qilgan qarorlari, qadriyatlari va ijtimoiy xulq-atvori jamiyatdagi ma'naviy, psixologik va madaniy jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jamiyatdagi o'zgarishlar ham insonlarning birgalikdagi kognitiv faoliyati,

tafakkuri va qarorlari natijasida sodir bo‘ladi. Demak, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar ikki tomonlama jarayondir.

Maqolaning kirish qismida ushbu munosabatlarning nazariy asoslari, kognitiv psixologiyaning o‘rganish predmeti, shaxs va jamiyatning o‘zaro bog‘liqligi haqida ilmiy izohlar keltirildi. Endi asosiy qismda mazkur jarayonlarning kognitiv mexanizmlari yanada chuqur tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar kognitiv psixologiyada o‘ziga xos murakkab tizim sifatida talqin qilinadi. Ushbu munosabatlarning markazida insonning ongli faoliyati, ya’ni idrok, xotira, tafakkur, tasniflash, muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish jarayonlari turadi. Mazkur jarayonlar nafaqat shaxsning individual rivojlanishiga, balki uning jamiyatdagi ijtimoiy moslashuvi, jamiyatga nisbatan baholari va munosabatlariga ham kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Birinchidan, shaxsning kognitiv sxemalari jamiyat bilan bevosita aloqada shakllanadi. Masalan, yosh bola ijtimoiy muloqot davomida odamlar, hodisalar, rollar va qadriyatlar haqida kognitiv model yaratadi. Bu model uning keyingi xulqi, jamiyatni qanday qabul qilishi va qanday talqin qilishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Jamiyatdagi madaniy me’yorlar, an’analar va qadriyatlar shaxsning ongida ijtimoiy stereotiplar ko‘rinishida mustahkamlanadi.

Ikkinchidan, jamiyatning shaxsga ta’siri ijtimoiy o‘rganish mexanizmlari orqali yuzaga keladi. Kognitiv psixologiyada bu jarayon “model bo‘yicha o‘rganish” deb yuritiladi. Inson boshqa odamlarning xatti-harakatini kuzatadi, baholaydi, model sifatida qabul qiladi va ongida kognitiv sxema sifatida mustahkamlaydi. Shu bois har bir jamiyatda ma’lum xulq normalari, kommunikativ uslublar va qaror qabul qilish standartlari keng tarqalgan bo‘ladi.

Uchinchidan, shaxsning jamiyatga nisbatan e’tiqodlari ham kognitiv jarayonlarning mahsulidir. E’tiqodlar individning o‘ziga, boshqalarga, hayotga va jamiyatga nisbatan shakllangan barqaror kognitiv konstruksiyalardir. Masalan, “jamiyat adolatli”, “odamlar yordam beradi”, “insonlar ishonchsiz” kabi e’tiqodlar

shaxsning ijtimoiy munosabatlarini belgilab beradi. Bu e'tiqodlar jamiyatdagi axborot oqimi, tarbiya, media, guruh bosimi orqali shakllanadi.

To'rtinchidan, jamiyat shaxsning kognitiv jarayonlariga ijtimoiy bosim orqali ta'sir qiladi. Ijtimoiy bosim, ommaviy fikr, jamoaviy qarashlar ko'pincha shaxsning mustaqil fikrlashiga to'sqinlik qilishi mumkin. So'rovlar, statistik ma'lumotlar yoki jamiyatdagi umumiy tendensiyalar insonning qaror qabul qilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Kognitiv psixologiyada bu jarayon "konformatsiya hodisasi" deb ataladi.

Beshinchidan, shaxsning jamiyatga ta'siri ham muhim kognitiv jarayonlar orqali sodir bo'ladi. Insonning mustaqil fikrlashi, kreativ tafakkuri, yangicha qarashlari jamiyatning rivojiga, yangiliklar paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Misol uchun, bir inson tomonidan yaratilgan innovatsion g'oya keyinchalik jamiyatning umumiy kognitiv tizimiga aylanadi.

Oltinchidan, kognitiv psixologiya shaxsning jamiyatda o'z o'rnini topishida o'zini anglash jarayoniga alohida e'tibor beradi. O'zini anglash — bu shaxsning "men kimman?", "jamiyatda mening o'rnim qayerda?", "mening qadriyatlarim qanday?" degan savollarga javob topishi orqali shakllanadigan murakkab kognitiv jarayondir. Jamiyatdagi rollar, mavqe, kasb, ijtimoiy maqom bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Yettinchidan, insonning ijtimoiy moslashuvi ham bilish jarayonlari bilan bog'liq. Shaxsning jamiyat talablariga moslashishi, turli vaziyatlarda o'z xulqini tartibga solishi, ijtimoiy signallarni to'g'ri talqin qilishi uning kognitiv qobiliyatlariga tayanadi.

Natijada, kognitiv psixologiyada shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar o'zaro ta'sirga asoslangan murakkab tizim sifatida qaraladi.

TAKLIFLAR

Shaxs va jamiyat o'rtasidagi kognitiv munosabatlarni mustahkamlash uchun quyidagi tavsiyalar muhim: birinchidan, ta'lim jarayonida ijtimoiy-kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Ikkinchidan, jamiyatda sog'lom kommunikativ muhit yaratish — ochiq muloqot, ijtimoiy hurmat, bir-birini tinglash madaniyatini rivojlantirish zarur. Uchinchidan, shaxsda tanqidiy fikrlash,

mustaqil o'ylash va stereotiplarga qarshi turish ko'nikmalarini shakllantirish muhimdir. To'rtinchidan, media savodxonligini oshirish orqali jamiyatning kognitiv barqarorligini mustahkamlash mumkin.

XULOSA

Kognitiv psixologiyada shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar murakkab, ko'p qirrali va o'zaro ta'sirchan jarayon sifatida talqin qilinadi. Insonning bilish faoliyati, ya'ni idrok, xotira, tafakkur, qaror qabul qilish kabi jarayonlari jamiyatning ta'siri ostida shakllanib boradi. Bola dunyoga kelgan zahotidan boshlab turli ijtimoiy muhitlar — oila, maktab, jamoa, media axboroti, madaniy qadriyatlar — uning kognitiv sxemalari, stereotiplari, e'tiqodlari va ijtimoiy tasavvurlarini boyitadi va shakllantiradi. Shu bois insonning jamiyatga nisbatan munosabati tasodifiy emas, balki ongda muhrlangan kognitiv konstruksiyalar natijasidir.

Shaxsning jamiyatga ta'siri ham kognitiv mexanizmlar orqali sodir bo'ladi. Inson o'zining fikrlari, qadriyatlari, qarorlari, yangicha yondashuvlari orqali jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarga hissa qo'shadi. Jamiyatdagi ko'plab ijtimoiy o'zgarishlar ham insonning bilish faoliyati, fikrlash taraqqiyoti va ijodiy imkoniyatlari natijasida yuzaga kelganini ko'rish mumkin. Demak, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar ikki tomonlama, doimiy o'zaro ta'sirga asoslangan jarayondir.

Kognitiv psixologiya ushbu munosabatlarda bilish jarayonlarining asosiy rolini ta'kidlaydi. Insonning ijtimoiy muhitni qanday idrok qilishi, qanday talqin qilishi, qanday baholashi va qanday qarorlar qabul qilishi uning jamiyat bilan munosabatlarini belgilaydi. Shu bilan birga, jamiyatning shaxsga ta'siri ham kognitiv jarayonlar orqali amalga oshadi: ijtimoiy bosim, ommaviy fikr, guruh ta'siri, qadriyatlar va me'yorlar inson ongida muayyan e'tiqodlar va sxemalar sifatida mustahkamlanadi.

Yakun sifatida aytish mumkinki, kognitiv psixologiya shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni chuqur tahlil qilishga imkon beradi. Bu esa ijtimoiy psixologiya, pedagogika, tarbiya, jamiyatshunoslik va kommunikatsiya sohalarida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Z. Nishonova. “Kognitiv psixologiya asoslari”. Toshkent: Fan, 2019. — 248 b.
2. H. Rasulov. “Shaxs psixologiyasi”. Toshkent: Yangi asr, 2020. — 312 b.
3. G‘. Shodmonov. “Ijtimoiy psixologiya nazariyalari”. Toshkent: Ilm ziyo, 2018. — 280 b.
4. Bandura A. “Social Foundations of Thought and Action”. New Jersey: Prentice Hall, 1986. — 617 pages.
5. Bruner J. “Acts of Meaning”. Harvard University Press, 1990. — 256 pages.
6. Neisser U. “Cognitive Psychology”. New York: Appleton Century Crafts, 1967. — 320 pages.